

The Dual Function of War Space in Islamic Revolution Literature: A Case Study of Behrooz Sepidnameh's Poetry

Shirin Mousavi ¹, Abbas Baqinejad ², Forough Jalili ³

1. Ph.D. Candidate, Department of Persian Language and Literature, Faculty of Literature and Humanities, Urmia Branch, Islamic Azad University, Urmia, Iran. E-mail: shirinmousavi404@gmail.com
2. Corresponding author, Associate Professor, Department of Persian Language and Literature, Faculty of Literature and Humanities, Urmia Branch, Islamic Azad University, Urmia, Iran. E-mail: a.baghenejad@gmail.com
3. Assistant Professor, Department of Persian Language and Literature, Urmia branch, Islamic Azad University, Urmia, Iran. Email: Forough.Jalili@iau.ac.ir

---

Article Info

ABSTRACT

Article type:

Research Article

Article history:

Received 29 Apr 2025

Received in revised form 26

August 2025

Accepted 20 September 2025

Published online 20 September

2025

Keywords:

Regional Literature,
Resistance Literature,
Bachelard,
Soja,
Space,
Lefebvre.

This study examined the dual function of space in the resistance poetry of Behrooz Sepidnameh, with a focus on the poetry collection 'Az Zamin Baran' (Rain from the Earth), analyzing how space is represented as a dual framework encompassing both the objective reality of war (physical space) and subjective, lived experiences (virtual and regional space). Drawing on Henri Lefebvre's theory of the production of space (perceived, conceived, and lived spaces), Edward Soja's spatial triad (emphasizing the concept of thirdspace), and Gaston Bachelard's phenomenology (topoanalysis and intimate spaces), this study demonstrated that Sepidnameh's poetry, as an example of regional resistance poetry (rooted in the geography of Ilam, Iran), simultaneously reflects, on the one hand, the battlefields of the Iran-Iraq War through tangible signs and the official discourse of resistance, and on the other hand, reconstructs the indigenous identity of Ilam by engaging with regional literature through nature, collective memory, and poetic imagination. The research methodology was based on qualitative content analysis employing semiotic and phenomenological approaches to explore the semantic and ideological layers of the text. The findings revealed that space in these poems functions as a dynamic, multilayered phenomenon that integrates the harsh reality of war with a spiritual, indigenous, and metaphorical world, thereby transforming the discourse of resistance from a purely epic narrative into a human-centered and localized experience. By highlighting the dual function of space, this study contributed to a deeper understanding of the interaction between resistance literature and regional literature in the reproduction of identity and meaning.

Cite this article: Mousavi, Shirin & other. (2025). The Dual Function of War Space in Islamic Revolution Literature: A Case Study of Behrooz Sepidnameh's Poetry. *Journal of Resistance Literature*, 17 (33), 1-21. <http://doi.org/10.22103/jrl.2025.25154.3041>

© The Author(s).

DOI: <http://doi.org/10.22103/jrl.2025.25154.3041>

Publisher: Shahid Bahonar University of Kerman.

1. Introduction

The study of space in literature requires theoretical frameworks capable of addressing its multifaceted nature, extending beyond geography to encompass symbolic, experiential, and ideological dimensions. In resistance literature, particularly within the context of the Iran-Iraq War, space simultaneously assumes objective and metaphorical functions. Poets such as Behrooz Sepidnameh represent this duality by depicting, on the one hand, battlefields, trenches, and devastated cities, and on the other, intimate and symbolic spaces shaped by memory, myth, and indigenous identity. This dual approach transforms space into a dialectical construct that links collective history with poetic imagination. Such a perspective not only reflects the objective and ideological aspects of resistance but also reveals literature's capacity to reconstruct identity through cultural memory and imagination.

The significance of this study lies in its interdisciplinary approach to the dual function of war space in resistance literature, focusing specifically on Sepidnameh's collection *Az Zamin Baran (Rain from the Earth)*. Drawing upon Henri Lefebvre's theory of the production of space, Edward Soja's spatial triad, and Gaston Bachelard's phenomenology, the study indicated that resistance literature can simultaneously reflect revolutionary discourse and preserve indigenous identity. This dual approach advances literary criticism by moving beyond purely epic narratives, offering instead a more profound reading of war that emphasizes human, regional, and emotional dimensions. Ultimately, this study sought to illuminate how space in Sepidnameh's poetry becomes a dynamic arena where ideology, memory, and lived experience intersect, enriching both resistance literature and regional literary studies.

Research Objectives

The primary objective was to analyze the dual function of space in resistance poetry, which not only reproduces revolutionary discourse but also revives local identity through emphasis on Ilam's indigenous geography (such as oak forests, reed beds, and rocky landscapes). The importance of this study lies in addressing both theoretical and practical gaps: First, enriching interdisciplinary approaches to contemporary Iranian literature through the integration of geography, semiotics, and phenomenology; Second, offering a novel analysis of regional literature, which has received limited scholarly attention; Third, contributing to a deeper understanding of the interaction between ideology, identity, and space in postwar cultural reconstruction. This approach moves resistance literature beyond descriptive frameworks and transforms it into a platform for social and cultural critique, potentially serving as a model for future studies of marginal and local literatures.

2. Method

This study adopted a qualitative method based on semiotic and phenomenological content analysis, focusing on the poetry collection *Az Zamin Baran* (2008) as a case study. The theoretical

framework draws on three key theories: (1) Henri Lefebvre's theory of the production of space (2016), which divides space into perceived (physical and sensory), conceived (ideological and symbolic), and lived (emotional and memory-driven) dimensions; (2) Edward Soja's spatial triad (2018), emphasizing "Thirdspace" as a dialectical synthesis of reality and imagination; and (3) Gaston Bachelard's phenomenology (2022) in *The Poetics of Space*, utilizing "topoanalysis" to explore intimate and inner spaces such as home, nature, and emotionally charged objects. Textual analysis proceeded in layered stages: first, identification of spatial signs (objective: trench, barbed wire; mental: tulip, phoenix); second, examination of secondary and discursive meanings (drawing on Barthes and Eco); and third, integration with prior research to highlight innovation. The research background was categorized by subject, methodology, interpretive framework, and research problem into three groups: descriptive, socio-theoretical, and literary-narrative studies. These categories reveal a relative neglect of spatial duality in regional resistance poetry.

3. Discussion

The analysis of Sepidnameh's poetry revealed space as a dynamic, dialectical phenomenon that integrates the reality of war with a spiritual and indigenous world. At the level of perceived space (Lefebvre), tangible images such as "the wave of explosion," "trench," and "storm of bullets" (in the poem "I Narrate the Tale of the Sword") reflect the real geography of the Sacred Defense (Iran-Iraq War) (Ilam and Khuzestan: Shalamcheh, Hoveizeh, Arvand), reinforcing the official discourse of resistance through military and epic signs. However, this space is not neutral; rather, it is shaped by relations of power and resistance (Harvey, 2020) and becomes a "non-place" (Augé, 2008), where destruction and displacement (e.g., "black huts" and "dolls of innocent children") destabilize the sense of belonging.

In conceived space, religious and mythological symbols (Neinava, Karbala, phoenix) elevate war to an ideological and eschatological narrative; for instance, "tulips in the barbed-wire garden" (in "I Narrate the Tale of the Phoenix") signify martyrdom and resurrection, linking revolutionary discourse to Shiite values. Soja associates this level with "mental space," where elite ideology (e.g., *Mafatih al-Jinan* and "eyes to the infinite sky") expressed through symbolic language, transforms reality into an eternal concept.

Lived space constitutes the central innovation of this study. Through the invocation of regional elements (oak trees, reed beds, Nahr-e Anbar), personal and collective experiences (mourning, loss, displacement) are reconstructed. Poems like "Who Will Interpret the Alphabet of Darkness?" and "The Earth, An Empty Cradle" symbolize postwar suspension, which, through Bachelard's topoanalysis, becomes an intimate, emotional space (the green solitude of oak trees) that revives Ilam's indigenous identity in contrast to central discourse. Semiotic analysis (Barthes, 2006) reveals that signs like "red coffin" and "orphaned rifle" produce secondary meanings of suffering and anticipation, while discourse analysis (Jørgensen & Phillips, 2010) highlights the tension between official narratives (epic) and lived experiences (mourning). Ultimately, Soja's

“Thirdspace” integrates these layers, transforming the poems from epic narratives into human-centered and indigenous experiences that connect resistance literature with regional literature.

4. Conclusions

The findings indicated that space in Sepidnameh’s poetry functions as a multifaceted framework for redefining resistance, from reproducing revolutionary ideology to reviving local identity amidst destruction. This duality enriches the literature of the Islamic Revolution and elevates it from descriptive frameworks to dialectical analysis. The study underscores the need for interdisciplinary research and recommends: (1) extending analysis to other regional poets (e.g., from Ilam and Khuzestan); (2) applying spatial theories to digital criticism of resistance literature; and (3) exploring the impact of spatial duality on cultural policies for preserving local identity. By presenting a novel analytical framework, this study contributes to the theoretical enrichment of contemporary Iranian literature and paves the way for future research on the intersection of space, identity, and ideology.

کارکرد دو وجهی فضای جنگ در ادبیات انقلاب اسلامی؛ خوانش موردی شعر بهروز سپیدنامه

سیده شیرین موسوی^۱، عباس باقی نژاد^۲، فروغ جلیلی^۳

۱. دانشجوی دکتری، بخش زبان و ادبیات فارسی، دانشگاه آزاد اسلامی واحد ارومیه. رایانامه: shirinmousavi404@gmail.com

۲. نویسنده مسؤل، دانشیار، بخش زبان و ادبیات فارسی، دانشگاه آزاد اسلامی واحد ارومیه. رایانامه: a.baghenejad@gmail.com

۳. استادیار بخش زبان و ادبیات فارسی، دانشگاه آزاد اسلامی واحد ارومیه. رایانامه: Forough.Jalili@iau.ac.ir

اطلاعات مقاله	چکیده
<p>نوع مقاله: مقاله پژوهشی</p> <p>تاریخ دریافت: ۱۴۰۴/۰۲/۰۹</p> <p>تاریخ بازنگری: ۱۴۰۴/۰۶/۰۴</p> <p>تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۰۶/۲۹</p> <p>تاریخ انتشار: ۱۴۰۴/۰۶/۲۹</p> <p>کلیدواژه‌ها: ادبیات اقلیمی، ادبیات پایداری، باشلار، سوجا، فضا، لوفور.</p>	<p>این پژوهش، کارکرد دوگانه فضا در اشعار پایداری بهروز سپیدنامه را با تأکید بر مجموعه شعر «از زمین باران» بررسی کرده، و چگونگی بازنمایی فضا را به‌عنوان بستری دووجهی تحلیل می‌کند که هم واقعیت عینی جنگ (فضای فیزیکی) و هم تجربه‌های ذهنی و زیسته (فضای مجازی و اقلیمی) را دربرمی‌گیرد. این پژوهش با بهره‌گیری از نظریه تولید فضای هانری لوفور (فضاهای دریافتی، پنداشته و زیسته)؛ سه‌گانه فضایی ادوارد سوچا (با تمرکز بر مفهوم فضای سوم) و پدیدارشناسی گاستون باشلار (توپوآنالیز و فضاهای صمیمی) نشان می‌دهد که اشعار سپیدنامه به‌عنوان یک نمونه از اشعار پایداری اقلیمی (جغرافیای ایلام)، از یک سو میدان‌های نبرد دفاع مقدس را با نشانه‌های ملموس و گفتمان رسمی پایداری بازتاب می‌دهند و از سوی دیگر، با پیوند به ادبیات اقلیمی؛ هویت بومی ایلام را از طریق طبیعت، خاطرات جمعی و تخیل شاعرانه بازآفرینی می‌کنند. روش تحقیق، مبتنی بر تحلیل محتوای کیفی با رویکرد نشانه‌شناختی و پدیدارشناسانه است که لایه‌های معنایی و ایدئولوژیک متن را کاوش می‌کند و یافته‌ها نشان می‌دهد فضا در این اشعار، پدیده‌ای پویا و چندلایه است که واقعیت تلخ جنگ را با جهانی معنوی، بومی و استعاری تلفیق می‌کند و گفتمان پایداری را از روایتی حماسی به تجربه‌ای انسانی و محلی تقلیل می‌دهد. این پژوهش با برجسته‌سازی کارکرد دوگانه فضا، به درک عمیق‌تری از تعامل ادبیات پایداری و اقلیمی در بازتولید هویت و معنا کمک می‌کند.</p>

استناد: موسوی، سیده شیرین؛ باقی نژاد، عباس؛ و جلیلی، فروغ (۱۴۰۴). کارکرد دو وجهی فضای جنگ در ادبیات انقلاب اسلامی؛ خوانش موردی شعر بهروز سپیدنامه.

ادبیات پایداری، ۱۷ (۳۳)، ۱-۲۱.

<http://doi.org/10.22103/jrl.2025.25154.3041>

© نویسندگان.

ناشر: دانشگاه شهید بهشتی باهنر کرمان.

۱- مقدمه

بررسی فضا در ادبیات، نیازمند چهارچوب‌های نظری است که بتوانند ابعاد چندگانه آن را تحلیل کنند. در حیطه فلسفی‌شناسی فضا، سه دیدگاه عمده در میان آراء فلسفی اهمیت بیشتری داشته، و چهارچوب‌های مفهومی را ارائه می‌دهند: «موضع مطلق یا جوهری، موضع ربطی یا نسبی و موضع معرفت‌شناختی» (افروغ، ۱۳۷۴: ۲۰). در دیدگاه مطلق یا جوهری؛ فضا به‌عنوان یک جوهر مستقل و دارای وجودی عینی و مستقل از اشیاء در نظر گرفته می‌شود. دیدگاه ربطی یا نسبی؛ برخلاف دیدگاه مطلق‌گرا، فضا را نه به‌عنوان یک موجودیت مستقل بلکه به‌عنوان روابط بین اشیاء و پدیده‌ها در نظر می‌گیرد. در این چهارچوب، فضا چیزی جز شبکه‌ای از نسبت‌ها و روابط بین اشیاء نیست. لایبنیتس^۱ یکی از مهم‌ترین مدافعان این دیدگاه بود و استدلال می‌کرد که فضا تنها در پرتو روابط بین اشیاء معنایی می‌کند و در غیاب آن‌ها، هیچ فضایی وجود نخواهد داشت. دیدگاه معرفت‌شناختی؛ فضا را نه به‌عنوان یک واقعیت عینی و مستقل (همانند دیدگاه مطلق‌گرایانه) و نه صرفاً به‌عنوان روابط بین اشیاء (همانند دیدگاه نسبی‌گرایانه)، بلکه به‌عنوان یک مقوله معرفت‌شناختی بررسی می‌کند. در این نگاه، فضا مفهومی است که از طریق ذهن انسان ساخته و پرداخته می‌شود و بیشتر به شیوه ادراک ما از جهان مرتبط است. امانوئل کانت^۲ از مدافعان این رویکرد بود و استدلال می‌کرد که فضا یک مقوله پیش‌ذهنی است که انسان از طریق آن تجربه خود را سازماندهی می‌کند. مفهوم دو فضایی شدن در جغرافیا و علوم ارتباطات معمولاً به تفکیک میان فضای فیزیکی (واقعیت عینی) و فضای مجازی (واقعیت دیجیتال و غیرمادی) اشاره دارد. در ادبیات، نویسنده به‌جای استفاده از زبان ارجاعی و حقیقی که به‌طور مستقیم به جهان بیرونی اشاره دارد، از زبان مجازی و استعاری بهره می‌برد. این امر به دو فضایی شدن متن ادبی منجر می‌شود که در آن، دو سطح از واقعیت شکل می‌گیرد:

۱. فضای واقعی متن؛ این فضا به ساختارهای زبانی، واژگان، نحوه روایت و جنبه‌های بیرونی یک اثر ادبی مربوط است. در این سطح، متن ادبی به‌عنوان یک شیء زبانی در نظر گرفته می‌شود که از قواعد نحوی و دستوری خاصی پیروی می‌کند. به منظور یکسان‌سازی مجموعه مقاله‌ها و نیز برای آنکه امکان ترکیب و انتقال فایل رایانه‌ای آنها فراهم شود، لازم است که همه مقاله‌ها با طرحی یکسان، کامل و هماهنگ تهیه و تایپ شوند. این راهنما به نویسندگان مقاله‌ها کمک می‌کند تا مقاله خود را با طرح مورد قبول دانشکده تهیه کنند. توجه شود که فرمت ظاهری این راهنما و نگارش آن منطبق بر بخشنامه مورد قبول اداره انتشارات دانشکده مدیریت است.

۲. فضای مجازی متن؛ این فضا، جهانی استعاری و نمادین را شامل می‌شود که در آن، واژگان و تصاویر فراتر از معنای صریح و مستقیم خود حرکت می‌کنند و خواننده را به لایه‌های عمیق‌تر تفسیر و تأویل می‌برند. این فضای مجازی به خواننده امکان می‌دهد تا مفاهیم انتزاعی، عاطفی و فلسفی را از خلال ساختارهای زبانی تجربه کند.

بنابراین، برخلاف مفهوم دو فضایی شدن در علوم اجتماعی که به تفاوت میان دنیای واقعی و مجازی می‌پردازد؛ در ادبیات، این مفهوم بیشتر به رابطه بین زبان ارجاعی و زبان مجازی مربوط می‌شود. در این نگاه، نویسنده با بهره‌گیری از تخیل، نمادها و استعاره‌ها، جهانی می‌سازد که از سویی با واقعیت پیوند دارد و از سوی دیگر، فراتر از آن حرکت می‌کند. این دو فضایی شدن در ادبیات، موجب می‌شود که متن، تنها به‌عنوان یک بازتاب ساده از جهان بیرونی دیده نشود، بلکه فضایی مستقل و خلاقانه ایجاد کند که در آن، خواننده به کشف لایه‌های جدیدی از معنا بپردازد.

ادبیات مقاومت از یک‌سو به بازنمایی جغرافیای واقعی جنگ می‌پردازد و از سوی دیگر، با ورود فضای مجازی و زبان استعاری، به عرصه خلق جهانی نو و چندبعدی تبدیل شده است. در اشعار بهروز سپیدنامه - شاعری که بر بازنمایی فضای دفاع مقدس

^۱ . Gottfried Wilhelm Leibniz

^۲ . Immanuel Kant

تمرکز دارد- این دوگانگی فضا به خوبی مشهودست. تصاویر شهید، جبهه‌ها و ابزارهای جنگی در این اشعار از یک سو گفتمان انقلابی را بازتولید می‌کنند و از دیگر سو، مفاهیمی چون ایثار، فداکاری و مقاومت را به شکلی ضمنی و آشکار تبیین می‌کنند. با این حال، آنچه این آثار را متمایز می‌کند، استفاده از زبان مجازی و استعاری است که فضایی فراتر از واقعیت عینی خلق می‌کند. این پژوهش با تمرکز بر اشعار سپیدنامه، این دوگانگی فضا را بررسی می‌کند و نشان می‌دهد که چگونه این شاعر از یک سو، واقعیت ملموس جنگ را ترسیم می‌کند و از سوی دیگر، با بهره‌گیری از تخیل و نمادها، جهانی معنوی و خلاقانه می‌سازد که خواننده را به لایه‌های عمیق‌تر معنا هدایت می‌کند.

این پژوهش با تمرکز بر کارکرد دوگانه فضا در اشعار سپیدنامه، به دنبال پاسخ به این پرسش است که چگونه فضا در این آثار، هم به عنوان بستری برای بازنمایی واقعیت عینی و هم محملی برای خلق جهانی ذهنی و اقلیمی عمل می‌کند؟ این دوگانگی چه تأثیری بر بازتعریف گفتمان پایداری و پیوند آن با ادبیات اقلیمی دارد؟ برخلاف بسیاری از آثار پایداری که بر گفتمان رسمی و حماسی جنگ تأکید دارند؛ اشعار سپیدنامه با نگاهی بومی و سوگوارانه، تجربه‌ای متمایز از مقاومت ارائه می‌دهند که ریشه در جغرافیا و فرهنگ منطقه ایلام دارد. این ویژگی، ضرورت بررسی این اشعار را از منظر میان‌رشته‌ای، با بهره‌گیری از نظریه‌های فضایی، دوچندان می‌کند. برای تحلیل این موضوع، از چهارچوب نظری سه‌گانه سوجا (فضای دریافته، پنداشته و زیسته)؛ نظریه تولید فضای لوفور؛ و دیدگاه پدیدارشناسانه باشلار استفاده شده است. این چهارچوب‌ها امکان می‌دهند که فضا نه تنها به عنوان یک عنصر ثابت و عینی، بلکه به عنوان پدیده‌ای پویا و چندوجهی بررسی شود که در تعامل با تاریخ، ایدئولوژی و هویت محلی شکل می‌گیرد. این مطالعه همچنین تلاش می‌کند با برجسته کردن جنبه‌های اقلیمی اشعار سپیدنامه، به درک عمیق‌تری از پیوند میان ادبیات پایداری و جغرافیای بومی دست یابد، موضوعی که در بسیاری از پژوهش‌های پیشین کمتر مورد توجه قرار گرفته است. پرسش اساسی این است که کیفیت بازنمایی فضاهای سه‌گانه (فضای فیزیکی، فضای ذهنی و فضای اجتماعی) در اشعار سپیدنامه چگونه است؟ برای پاسخ به این پرسش، آرای لوفور^۱، سوجا^۲ و باشلار^۳ در باب فضا به عنوان چهارچوبی بینارشته‌ای مورد استفاده قرار می‌گیرد. بر اساس این نظریه، فضاهای جنگی در اشعار سپیدنامه را می‌توان در سه سطح تحلیل کرد: ۱. فضای فیزیکی که در آن میدان‌های جنگ، خاکریزها، سنگرها و تجهیزات نظامی توصیف می‌شوند؛ ۲. فضای ذهنی که بیانگر نمادپردازی‌ها، استعاره‌ها و مفاهیمی است که درک شاعرانه از جنگ را شکل می‌دهند؛ ۳. فضای اجتماعی که از طریق روایت‌های شهیدان، مقاومت و ایثار به بازتولید گفتمان انقلابی کمک می‌کند.

این پژوهش با هدف تحلیل کارکرد دوگانه فضا در اشعار پایداری بهروز سپیدنامه، به‌ویژه مجموعه «از زمین باران» چگونگی بازنمایی فضای جنگ به عنوان بستری عینی (فضای فیزیکی) و ذهنی (فضای مجازی و اقلیمی) را بررسی می‌کند. این مطالعه با بهره‌گیری از نظریه‌های فضایی لوفور، سوجا و باشلار، در پی تبیین نقش فضا در تلفیق گفتمان پایداری با هویت اقلیمی ایلام و بازتعریف تجربه‌های زیسته جنگ در چهارچوبی میان‌رشته‌ای است. اهمیت این پژوهش در ارائه تحلیلی نوین از ادبیات پایداری با تمرکز بر دوگانگی فضا نهفته است که از گفتمان حماسی رسمی فراتر رفته، و تجربه‌های بومی و انسانی را برجسته می‌کند و ضرورت آن در پرکردن خلأ مطالعات پیشین است که به پیوند ادبیات پایداری و اقلیمی، به‌ویژه در شعر، کمتر توجه کرده‌اند. این مطالعه با رویکرد میان‌رشته‌ای، درک عمیق‌تری از تعامل فضا، هویت و مقاومت ارائه می‌دهد و به غنای نظری و کاربردی تحلیل ادبیات معاصر ایران می‌افزاید.

1. Lefebvre

2. Edward William Soja

3. Gaston Bachelard

۱-۱. پیشینه و ضرورت پژوهش

در ایران، پژوهش‌های ادبیات پایداری اغلب بر بازنمایی فضاهای جنگی، نمادهای مقاومت و گفتمان انقلابی متمرکز شده؛ و با رویکرد توصیفی-تحلیلی انجام شده‌اند اما به دلیل نبود چهارچوب‌های نظری منسجم، مانند نظریه‌های لوفور یا سوگا، عمدتاً توصیفی باقی مانده‌اند و از کاوش جنبه‌های ذهنی و دوگانه‌ی فضا (واقعی / ذهنی) غافل شده‌اند. این تمرکز بر روایت‌های حماسی و مرکزی، تجربه‌های بومی و حاشیه‌ای را که در شعر شاعرانی چون بهروز سپیدنامه برجستگی دارد، نادیده گرفته‌است. در حوزه کاربرد نظریه‌های فضایی در ادبیات، پژوهش‌هایی با تکیه بر سه‌گانه سوگا یا تولید فضای لوفور، فضا را بستری برای بازتولید گفتمان‌ها دانسته‌اند، ولی به جای بررسی دوگانگی ساختاری فضا، بر پیوستگی لایه‌های آن تأکید کرده‌اند و پیوند با ادبیات اقلیمی را کمتر مدنظر قرار داده‌اند.

می‌توان مطالعات پیشین را با توجه به موضوع، روش تحقیق، پشتوانه تفسیری و مسئله تحقیق، به سه دسته تقسیم کرد: نخست، پژوهش‌های توصیفی؛ مانند عبدی و نظری‌منظم و گلزار (۱۳۹۳) که با تقسیم مکان به «باز» و «بسته» (اختیاری/ اجباری)، نقش فرافیزیکی آن را در متون زندان نشان داده‌اند، اما به دلیل فقدان چهارچوب نظری و غفلت از جنبه‌های ذهنی، در سطح توصیف متوقف مانده‌اند. دوم، پژوهش‌های نظری-اجتماعی؛ مانند: جوان و دلیل و سلمانی‌مقدم (۱۳۹۲)، شیعه و بهزادفر و نامداریان (۱۳۹۶)، حاتمی‌نژاد (۱۳۹۹) و فروزنده و منصوری (۱۳۹۸) که با بهره‌گیری از لوفور یا زیمِل، فضا را پدیده‌ای اجتماعی-سیاسی یا فلسفی دانسته‌اند، اما تمرکز بر ابعاد سیاسی و شهری، آنها را از جنبه‌های تخیلی و ادبی دور کرده‌است. سوم، پژوهش‌های ادبی-روایی؛ مانند: موسوی‌نیا (۱۳۹۶)، طاهری (۱۳۹۶)، رجبی و سخنور (۱۳۹۷) و پارسا و رحیمی (۱۴۰۰) که با رویکردهای روایت‌شناختی، پسامردن یا سه‌گانه لوفور، به نقش فضا در متن پرداخته‌اند، ولی تمرکز آنها اغلب به بسترهای خاص (رمان، زندگی روزمره زندان) محدود شده، و تلفیق ابعاد عینی و ذهنی فضا در شعر پایداری در این پژوهش‌ها محور مطالعه نبوده‌است. ادبیات اقلیمی نیز هرچند به بازنمایی طبیعت و هویت بومی پرداخته، اما به دلیل رویکرد توصیفی و عدم استفاده از نظریه‌های فضایی، از لایه‌های عمیق‌تر فضا و پیوند آن با پایداری بازمانده‌است. بررسی انتقادی پیشینه نشان می‌دهد که مطالعات موجود، یا بر جنبه‌های عینی-اجتماعی تأکید دارند؛ یا در تحلیل ادبی-روایی محدود مانده‌اند و هیچ‌کدام به‌طور جامع به دوگانگی فضا در شعر پایداری با بستر اقلیمی توجه نکرده‌اند. پژوهش‌هایی که از لوفور بهره‌برده‌اند، به ابعاد سیاسی-شهری، محدود شده‌اند و جنبه‌های تخیلی و پدیدارشناسانه را نادیده گرفته‌اند، درحالی‌که فقدان پیوند ادبیات اقلیمی و پایداری، خلئی آشکار است. پژوهش حاضر با تلفیق نظریه‌های لوفور، سوگا و باشلار، این شکاف را هدف قرار داده‌است و با تمرکز بر اشعار سپیدنامه، تحلیلی منسجم از نقش دوگانه فضا در شعر پایداری اقلیمی ارائه می‌دهد.

بررسی این پژوهش‌ها نشان می‌دهد که فقدان تمرکز پژوهش‌های گذشته، بر ادبیات اقلیمی و پیوند آن با ادب پایداری، خلئی آشکار در این مطالعات است و با وجود پیشرفت‌هایی در تحلیل ادبیات پایداری و اقلیمی، خلأهایی در زمینه تلفیق این دو حوزه و استفاده از نظریه‌های فضایی برای درک کارکرد دوگانه فضا وجود دارد. پژوهش حاضر با تمرکز بر اشعار بهروز سپیدنامه و بهره‌گیری از چهارچوب‌های نظری میان‌رشته‌ای، تلاش کرده‌است این شکاف را پر کند و تحلیلی جامع‌تر از نقش فضا در شعر پایداری اقلیمی ارائه دهد.

۱-۲. روش پژوهش

روش پژوهش حاضر، مبتنی بر تحلیل محتوای کیفی متن است که با رویکرد نشانه‌شناختی و پدیدارشناسانه، کارکرد دوگانه‌ی فضا در اشعار پایداری بهروز سپیدنامه را -با تأکید بر مجموعه شعر «از زمین باران»- بررسی کرده؛ و با بهره‌گیری از نظریه‌ی تولید فضای هانری لوفور (فضاهای دریافته، پنداشته و زیسته)، سه‌گانه‌ی فضایی ادوارد سوچا (با تمرکز بر مفهوم فضای سوم) و پدیدارشناسی گاستون باشلار (توپوآنالیز و فضاهای صمیمی)، لایه‌های معنایی و ایدئولوژیک اشعار را تحلیل می‌کند.

۲- بحث

۲-۱. فضا در ادبیات مقاومت

فضا در ادبیات، از جمله در آثار مرتبط با مقاومت و انقلاب اسلامی، نقشی فراتر از یک بستر جغرافیایی صرف دارد. هانری لوفور (۱۳۹۵: ۶۵) تأکید می‌کند که «فضا فی‌نفسه نمی‌تواند نقطه‌ی معرفت‌شناختی آغازین باشد، فضا فی‌نفسه وجود ندارد، فضا تولید می‌شود». این دیدگاه نشان می‌دهد فضا نه یک ظرف خنثی و پیش‌موجود، بلکه پدیده‌ای پویاست که از طریق روابط اجتماعی، سیاسی و فرهنگی شکل می‌گیرد و بازتولید می‌شود. «شکل کلامی و لفظی فضا با توصیف‌ها و تصویرهایی که در سخن شاعران و نویسندگان به‌کار گرفته می‌شود، بازنمایی‌هایی از دلالت‌های گفتمانی خاصی است که شاعر بدان تعلق دارد یا در آن، رشد کرده‌است» (پارسا و رحیمی، ۱۴۰۰: ۴۰ و ۴۱). در ادبیات مقاومت ایران که در واقعیت‌های جنگ هشت‌ساله ایران و عراق (دفاع مقدس) ریشه دارد، فضا به‌عنوان بستری برای بازنمایی تجربه‌های جمعی و فردی از میدان‌های نبرد و شهرهای مقاوم، گرفته تا خاطرات شهدا و ابزارهای جنگی، برجسته‌است. با این حال، تحولات معاصر، از جمله ظهور فضای دیجیتال، درک سنتی از فضا را گسترش داده؛ و آن را به عرصه‌ای چندلایه تبدیل کرده‌است که هم واقعیت عینی و هم تخیل شاعرانه را دربر می‌گیرد. ادبیات مقاومت و انقلاب اسلامی همواره با واقعیت‌های اجتماعی، سیاسی و فرهنگی در تعامل بوده؛ و از این رو، از مفاهیمی چون «دو جهانی شدن» و «دو فضایی شدن» تأثیرپذیرفته‌است. این اصطلاحات که برای نخستین بار توسط عاملی (۱۳۸۲) در مقاله «دو جهانی شدن‌ها و آینده جهان» مطرح شد، به تحولی بنیادین در درک ما از جهان اشاره دارند. عاملی (۱۳۸۲: ۱۳۹) استدلال می‌کند که «فهم واقعیت‌های فردی و اجتماعی با پارادایم‌های تک‌جهانی امکان‌پذیر نیست و فهم جهان واقعی، منهای درک جهان مجازی و برعکس، مطالعه جهان مجازی بدون توجه به متغیرهای جهان واقعی، مطالعه و نگاه را به خطای فهم گرفتاری می‌کند». در این پژوهش، از سه دیدگاه نظری کلیدی بهره‌گرفته شده‌است: نظریه‌ی تولید فضای لوفور، سه‌گانه‌ی فضایی سوچا، و پدیدارشناسی باشلار.

نظریه‌ی تولید فضای لوفور

هانری لوفور (۱۳۹۵: ۱۶) در کتاب *تولید فضا*، فضا را پدیده‌ای پویا و دیالکتیکی می‌داند که «چیزی بی‌خاصیت و خنثی و سابق‌الوجود نیست، بلکه تولید مستمری از روابط فضایی است». او برخلاف نگرش‌های سنتی که فضا را یک ظرف ثابت و عینی می‌پندارند، آن را تحت تأثیر نیروهای اجتماعی، سیاسی و فرهنگی تعریف می‌کند. «تلقی لوفور از فضا به‌عنوان امری برساخته با قابلیت بازتولید، در تقابل با برداشت کانتی از فضا به‌عنوان یک ظرف و امری پیش‌ساخته-استعلایی، جنبه‌ی دیالکتیکی فضا را برجسته‌تر می‌کند» (پارسا و رحیمی، ۱۴۰۰: ۴۸). لوفور مدل سه‌گانه‌ای به‌عنوان ابزار تحلیل پیشنهاد می‌کند: فضای دریافته (the perceived space)، فضای پنداشته (the conceived space) و فضای زیسته (the lived space) یا فضاهای بازنمودی (representational spaces) (لوفور، ۱۳۹۵: ۱۶). فضای دریافته، به همان فضایی اشاره دارد که از طریق حواس پنج‌گانه درک می‌شود و به‌عنوان یک واقعیت مادی و فیزیکی تجربه می‌شود. این فضا شامل: ساختمان‌ها، خیابان‌ها، میدان‌ها، جغرافیا و مکان‌های واقعی است. فضای دریافته،

در ادبیات انقلاب اسلامی معمولاً در قالب توصیف‌های دقیق از میدان جنگ، سنگرها، کوچه‌های انقلابی، شهرهای محاصره‌شده یا اردوگاه‌های مقاومت بازتاب می‌یابد. در شعرهای دفاع مقدس، خیابان‌های بمباران‌شده، بوی باروت، پیکر شهدا و فضای جغرافیایی جنگ ایران و عراق بارها توصیف شده‌اند. فضای پنداشته (ادراکی) توسط نخبگان، معماران، برنامه‌ریزان شهری، ایدئولوگ‌ها و رسانه‌ها ساخته می‌شود. در واقع، فضای پنداشته محصول تفکر، طرح‌ریزی و ایدئولوژی است. ایدئولوژی‌های انقلابی، مانند: گفتمان شهادت، فداکاری، جهاد، استکبارستیزی و آرمان‌شهر اسلامی، در این فضا شکل می‌گیرند. فضاهای نمادین مانند بهشت زهرا به‌عنوان مکانی برای شهدای انقلاب، و کربلا به‌عنوان استعاره‌ای از مقاومت یا آرمان‌شهرهای اسلامی در ذهن انقلابیون، در این دسته قرار می‌گیرند. فضای زیسته همان فضایی است که افراد در آن زندگی می‌کنند، خاطره می‌سازند و تجربه‌های شخصی دارند. این فضا اغلب با احساسات، اسطوره‌ها، خاطرات جمعی و نمادهای فرهنگی درهم می‌آمیزد. در ادبیات مقاومت و انقلاب اسلامی، فضای زیسته شامل: خاطرات شهدا، احساسات خانواده‌های رزمندگان، حس فداکاری، امید، ترس، پیروزی و اندوه است. این فضا در اشعار و داستان‌هایی بازتاب می‌یابد که به رنج خانواده‌ها، لحظات وداع، تجربه اسارت، آرمان‌خواهی و عشق به میهن می‌پردازند. در خاطرات دفاع مقدس، فضای زیسته گاه با عناصر فراطبیعی و معنوی درهم می‌آمیزد (مثلاً روایات مربوط به امدادهای غیبی یا تکریم شهدا).

این چهارچوب نشان می‌دهد که فضا در ادبیات مقاومت، نه تنها بازتاب‌دهنده واقعیت، بلکه بستری برای تولید معانی و هویت‌های اجتماعی است و «سیال بودن مفهوم فضا در ادراک لوفوری، امکانی را فراهم می‌کند تا بازتعریف و بازتولید فضا به‌عنوان مفهومی دیالکتیکی حاصل شود و مفاهیم تعین‌یافته فیزیکی، هندسی، جغرافیایی و اجتماعی فضاها در تعامل با دریافت ذهنی افراد از آن‌ها دگرگون و بازتعریف شود. بر این اساس، فضا نه سوژه‌ای تعین‌یافته است؛ نه ابژه‌ای که به هویتی مطلق منتسب شود، بلکه مفهوم فضا، برون‌دادی ملهم از دو بعد اجتماعی و فردی است که به اقتضای شرایط محیطی، اجتماعی و فردی بازتولید و ادراک می‌شود» (پارسا و رحیمی، ۱۴۰۰: ۴۹).

سه گانه فضایی سوجا

ادوارد سوجا (۱۹۹۶: ۷۰-۸۲) با الهام از لوفور، مفهوم «فضای سوم» را به‌عنوان جایگزینی برای دوگانگی سنتی (مادی/ذهنی) پیشنهاد می‌کند. او فضا را به سه سطح تقسیم می‌کند که در این پژوهش نیز به کار گرفته می‌شود:

۱. **فضای فیزیکی (دریافته):** فضایی که از طریق حواس انسان درک می‌شود و شامل عناصر عینی و مادی نظیر شهرها، خیابان‌ها، و مکان‌های واقعی است (سوجا، ۱۹۹۶: ۷۲). در این سطح، توصیفات جنگی از جمله میدان‌های نبرد، خاکریزها، پیکر شهدا، شهرهای جنگ‌زده و عناصر ملموس دیگر بررسی می‌شوند که در ایجاد فضای واقعی و عینی در اشعار، نقش مهمی دارند. این فضا شامل تمام ابعاد ملموس و مادی محیط است که از طریق حواس پنج‌گانه درک می‌شود. فضای فیزیکی عموماً شامل عناصر واقعی نظیر: شهرها، خیابان‌ها، ساختمان‌ها و مکان‌های جغرافیایی است. در زمینه ادبیات مقاومت، فضای فیزیکی به توصیف میدان‌های نبرد، خاکریزها، سنگرها، کوچه‌های جنگ‌زده و دیگر عناصر جنگی اختصاص دارد که در اشعار انقلابی بازتاب می‌یابند.

۲. **فضای ذهنی (پنداشته):** فضایی نمادین که از طریق تفکر و ایدئولوژی شکل می‌گیرد. فضای ذهنی؛ فضایی انتزاعی است که بر اساس مفاهیم ذهنی، ایدئولوژی‌ها و نظام‌های نشانه‌شناختی شکل می‌گیرد. این فضا به برنامه‌ریزان شهری، معماران و ایدئولوگ‌ها مرتبط است (همان: ۷۵). در این سطح، مفاهیمی همچون شهادت، ایثار، آرمان‌گرایی و روایت‌های نمادین جنگ تحلیل می‌شوند که با زبان استعاری و تخیلی بیان شده‌اند. این فضا محصول نظام‌های فکری، ایدئولوژیک و برنامه‌ریزی شده است. به بیان دیگر، این همان فضایی است که نخبگان فکری، معماران، برنامه‌ریزان شهری و نظریه‌پردازان می‌سازند و از طریق زبان، نشانه‌ها و ایدئولوژی‌های مسلط در جامعه شکل می‌گیرد. در حوزه ادبیات، فضای ذهنی نمایانگر برداشت‌های استعاری، نمادین و ایدئولوژیک از جنگ است که در قالب شعر و ادبیات مجازی دیده می‌شود. این فضا موجب شکل‌گیری گفتمان‌هایی مانند: ایثار، مقاومت، جهاد، و شهادت در ادبیات انقلابی می‌شود.

۳. **فضای اجتماعی (زیسته):** فضایی که افراد در آن تجربه‌های شخصی، خاطرات و احساسات خود را با محیط پیرامون ترکیب می‌کنند. این فضا معمولاً با نمادها، اسطوره‌ها و فرهنگ‌های خاص گره‌خورده است (همان: ۷۸). این سطح، چگونگی ترکیب دو فضای پیشین و شکل‌گیری یک هویت جمعی بر پایه تجربه جنگ و مقاومت را بررسی می‌کند. فضای اجتماعی، همان بستری است که گفتمان انقلاب و مقاومت از طریق آن بازتولید می‌شود. این فضا، ترکیبی از فضای فیزیکی و ذهنی است که در زندگی روزمره مردم تبلور می‌یابد. فضای اجتماعی، محل تجربه‌های فردی و جمعی است که توسط خاطرات، هویت‌های فرهنگی، اسطوره‌ها و ایدئولوژی‌ها شکل می‌گیرد. به عبارتی، فضای اجتماعی همان بستری است که ارزش‌های فرهنگی و اجتماعی در آن تولید و بازتولید می‌شوند. در اشعار مقاومت، فضای اجتماعی را می‌توان در ارتباط میان فضاهای ملموس جنگی و تخیل شاعرانه مشاهده کرد؛ جایی که تجربه‌های زیسته شهیدان، رزمندگان و خانواده‌های آنان به یک روایت جمعی تبدیل می‌شود.

پدیدارشناسی باشلار

گاستون باشلار (1401) در *بوطیقای فضا*، با رویکردی پدیدارشناسانه، فضا را حامل خاطرات و احساسات درونی انسان می‌داند. او مفهوم «توپوآنالیز» را معرفی می‌کند و می‌نویسد: «توپوآنالیز، مطالعه روان‌شناختی نظام‌مند مکان‌هایی است که زندگی درونی ما در آن‌ها جریان دارد» (باشلار، 1401: ۴۱). باشلار بر فضاهای صمیمی (مانند خانه، لانه و گوشه‌ها) تأکید دارد که به‌عنوان پناهگاه‌های روانی، امنیت و تعلق را به انسان می‌بخشند. توپوآنالیز برخلاف جغرافیای فیزیکی، به بررسی مکان‌هایی می‌پردازد که تأثیر عمیقی بر زندگی درونی انسان دارند. خانه در این نگاه، صرفاً یک ساختار معماری نیست بلکه بافت عاطفی، ناخودآگاه و خاطره‌ای دارد که فرد را دربر می‌گیرد. باشلار این مفهوم را با تمرکز بر ابعاد خیال‌پردازی، خاطرات کودکی و احساس صمیمیت و امنیت در فضاهای خانه بررسی می‌کند. باشلار بر اولویت فضاهای صمیمی بر زمان در شناخت درونی افراد تأکید دارد. او معتقد است که برای درک هویت، احساسات و خاطرات یک فرد، شناخت فضاهایی که او در آن‌ها زندگی کرده و احساس صمیمیت و امنیت داشته است، مهم‌تر از دانستن رویدادهای زمانی در زندگی اوست. او معتقد است: «برای شناخت حریم درونی یک فرد، مکان‌یابی در فضاهای صمیمی او ضروری‌تر از تعیین رویدادهای زمانی است» (همان: ۴۲).

باشلار (1401: ۱۳۹) به بررسی دیالکتیک میان «بیرون» و «درون» می‌پردازد و بیان می‌کند که این دو مفهوم به‌صورت متقارن و برابر در نظر گرفته نمی‌شوند. او توضیح می‌دهد که مرز میان درون و بیرون تنها یک مرز هندسی و ساده نیست، بلکه همواره نوانس‌ها و تفاوت‌های پیچیده‌ای در تجربه این دو، وجود دارد. او از آن به‌عنوان یک مسئله فلسفی و متافیزیکی یاد می‌کند که به‌طور مستقیم بر روی نحوه درک و تجربه انسان از جهان تأثیر می‌گذارد. او به نقش شاعران و هنر در بیان این پیچیدگی‌ها اشاره دارد و بر این باور است که زبان شاعری و تصاویری که شاعران خلق می‌کنند، می‌توانند مفاهیم فلسفی و هستی‌شناختی را به روشی تازه و معنادار بیان کنند. این دیدگاه، همچنان که به بررسی مفاهیم متافیزیکی می‌پردازد، به‌نوعی، به دنبال یافتن روش‌های نوین برای تفکر و بیان است که از قواعد ثابت و مطلق در باب فضا دوری می‌کند. باشلار از (تجمعات زبانی Verbal Conglomerates) انتقادی کند و بر این باور است که برای فهم متافیزیک، نباید آن را در قالب‌های زبانی فسیل‌شده و ثابت جا داد (همان: ۳۹). این نگرش که به مفاهیم متافیزیکی در چهارچوب‌های هندسی محدود می‌شود، باعث می‌شود که تفکر، محدود و خشک شود؛ در مقابل، او معتقد است که زبان‌های مدرن باید از تحرک و انعطاف‌پذیری بیشتری برخوردار باشند تا بتوانند پیچیدگی‌های وجود و هستی را بهتر بیان کنند.

در اشعار (بهر روز سپیدنامه) بر بازنمایی و تصویر فضای جنگ با محوریت جنگ هشت ساله ایران و عراق، موسوم به دفاع مقدس تمرکز شده است. بیشتر اشعار مربوط به تصاویر شهیدان، جبهه، دفاع، جنگ، ابزار آلات جنگی و ... است. تصاویر موجود در اشعار بهروز سپیدنامه که به بازنمایی فضای جنگ و مفاهیم مرتبط با دفاع مقدس می‌پردازند، نقش اساسی در بازتولید و ارتقای گفتمان انقلابی دارند. این تصاویر، مفاهیم کلیدی انقلاب اسلامی مانند ایثار، فداکاری، شجاعت، و مقاومت را نیز به‌طور ضمنی و آشکار تبیین می‌کنند. تصاویر شهیدان، جبهه‌ها و ابزارهای جنگی در اشعار سپیدنامه به‌طور مؤثری گفتمان انقلابی را بازتولید می‌کنند. با

تأکید بر فداکاری و ایثار شهیدان، این اشعار به‌طور مداوم یادآور ارزش‌های انقلاب اسلامی هستند و تلاش می‌کنند تا بر اهمیت دفاع از سرزمین و اصول انقلاب تأکید کنند. در واقع، این تصاویر به‌عنوان نمادهایی از مقاومت و پایداری، برای ارتقای گفتمان انقلابی عمل می‌کنند.

۲-۲. سوگ، فقدان و تجربه‌های زیستهٔ ساجنگ

این دسته از اشعار پایداری سپیدنامه، شعرهایی را دربر می‌گیرد که بر رنج، اندوه و تجربه‌های شخصی و جمعی پس از جنگ تأکید دارند و از گفتمان حماسی فاصله می‌گیرند.

«چه کس تعبیر خواهد کرد الفبای سیاهی را؟
شبان قریه خاموش است در خوابی که پیچیده
درون شعلهٔ تردید می‌ریزد نگاه دشت
زمین، گهواره‌ای خالی است طفل دادخواهی را
میان پیلۀ یلدا سرود صبحگاهی را
خیال پاک پرواز کبوترهای چاهی را»
(سپیدنامه، ۱۳۸۷: ۳۴)

این شعر سپیدنامه در چهارچوب نظریه‌های فضا و مکان، تجربه‌ای از فضای زیسته را ارائه می‌دهد که در آن جنگ و پیامدهای آن، ساختارهای اجتماعی و ادراک فضا را دگرگون کرده‌است. توآن^۱ (۱۳۹۶: ۴۵) بر این باور است که فضا نه صرفاً یک محیط فیزیکی، بلکه امری ادراکی و تجربی است که با خاطره، احساس و هویت درهم‌تنیده می‌شود. در این شعر، «زمین، گهواره‌ای خالی است» این فضا را به مثابه مکانی از دست‌رفته به‌تصویر می‌کشد، جایی که دیگر بستر رشد و حیات نیست بلکه در خلئی از سوگ و انتظار باقی‌مانده‌است. لوفور (۱۳۹۵: ۱۰۲) معتقد است که فضا از خلال روابط قدرت و تولید اجتماعی شکل می‌گیرد. در اینجا، جنگ باعث شده‌است که فضا به‌عنوان بستری برای زندگی تصویر نشده، بلکه به‌عنوان یادمانی از فقدان و ویرانی بازتعریف شده‌است.

از منظر نشانه‌شناسی، شعر سپیدنامه دارای رمزگان‌های بصری و استعاری است که معنا را در لایه‌های مختلف تولید می‌کند. طبق دیدگاه بارت^۲ (۱۳۸۵: ۵۸)، نشانه‌ها درون بسترهای فرهنگی خوانده می‌شوند و دلالت‌های نخستین و ثانویه دارند. در این شعر، «پیلۀ یلدا» می‌تواند دلالت نخستین خود را از شب طولانی و تاریکی بگیرد، اما در سطح دلالت ثانویه، تعبیری از تعلیق و انتظار برای تغییر و روشنی است. همچنین، «شعلهٔ تردید» نمادی از عدم اطمینان و اضطراب نسبت به آینده‌ای است که هنوز در ابهام فرورفته‌است (اکو، ۱۳۸۹: ۷۶). این نشانه‌ها در کلیت خود، فضایی از تعلیق و بی‌مکانی را می‌سازند که با مفهوم «نا مکان»^۳ (۱۳۸۷: ۳۹) قابل تحلیل است؛ جایی که تعلق، امنیت و معنا به بحران دچار شده‌اند.

در نهایت، این شعر از منظر گفتمان‌شناسی انتقادی، گفتمانی ضد حماسی را در دل ادبیات مقاومت ایران شکل می‌دهد. برخلاف روایات رسمی که جنگ را عرصه‌ای برای قهرمانی و جاودانگی رزمندگان می‌دانند؛ این شعر، بر سوگ و فقدان و بی‌عدالتی‌ای که جنگ بر بازماندگان تحمیل کرده‌است تأکید می‌کند. یورگنسن و فیلیپس^۴ (۱۳۸۹: ۱۱۲) بر این باورند که گفتمان‌ها، نه صرفاً بازتاب واقعیت بلکه سازندهٔ آن هستند. در اینجا روایت رسمی جنگ، قهرمانی و فداکاری را برجسته می‌کند، اما شعر سپیدنامه با طرح پرسش‌هایی چون «چه کس تعبیر خواهد کرد الفبای سیاهی را» این گفتمان را به‌چالش می‌کشد و بر تجربهٔ رنج‌دیدگان و بازماندگان جنگ تأکید می‌کند. این تقابل میان روایت‌های رسمی و تجربیات زیسته، آن چیزی است که دیوید هاروی^۵ (۱۳۹۹: ۸۷) از آن با

1. Yi-Fu Tuan

2. Roland Barthes

3. Marc Augé

4. Marianne Jørgensen & Louise J. Phillips

5. David Harvey

عنوان «تناقض‌های درونی فضاهای قدرت» یاد می‌کند؛ فضاهایی که از یک سو توسط ایدئولوژی‌های رسمی شکل داده شده‌اند، اما از سوی دیگر، مقاومت و قرائت‌های متفاوتی از درون آن‌ها سر برمی‌آورد.

«ای دل در مانده‌ام از ماندن خود روسیاهم
لحظه‌های کهنه را در انتظاری تازه کردم
شب گره زد در میان مویه‌های بوف کوری
باد عطر کوچه‌های کهنه را می‌گستراند
می‌رود تابوت سرخی موج در موج از نگاهم
تا که شاید سر زند صبح از کپرهای سیاهم
غربت دریاچه‌ها را با نگاه کوره راهم
بر عروسک‌های شهر کودکان بی‌گناهم»
(سپیدنامه، ۱۳۸۷: ۲۷ و ۲۸)

شعر سپیدنامه در فضایی آکنده از فقدان، اندوه و خاطرات جنگ، تجربه‌ای زیسته از رنج و ویرانی را روایت می‌کند. این شعر، در دل ادبیات اقلیمی مقاومت جای می‌گیرد اما برخلاف گفتمان رسمی که بیشتر به حماسه و پیروزی می‌پردازد، بر ابعاد تراژیک و پسا جنگی آن تأکید دارد. تصاویری همچون «تابوت سرخ»، «مویه‌های بوف کور» و «کپرهای سیاه» دلالتی مستقیم بر ویرانی و مرگ دارند و اقلیم جنگ‌زده ایلام را نه فقط به‌عنوان مکان جغرافیایی، بلکه به‌عنوان یک حافظه زخمی و «فضایی زیسته» (توان، ۱۳۹۶: ۷۲) از رنج بازنمایی می‌کنند. شاعر با احضار نشانه‌هایی همچون «عروسک‌های کودکان بی‌گناه»، بر از دست رفتن نسل‌هایی که قربانی جنگ شده‌اند، تأکید دارد و با به‌کارگیری نمادهای بصری و حسی، جنگ را از زاویه‌ای شخصی، حسی و سوگوارانه ترسیم می‌کند.

از منظر نشانه‌شناختی، تصاویر به‌کاررفته در این شعر عمدتاً از نوع نشانه‌های نمادین و نمایه‌ای هستند. «تابوت سرخ» به‌عنوان نشانه‌ای فرهنگی، بر شهادت و خون دلالتی آشکار دارد و در کنار آن، «بوف کور» استعاره‌ای از فضای وهم‌آلود، نفرین شده و اندوهگین پسا جنگ است. در این میان، «کپرهای سیاه» از یک سو، نشانه‌ای از فقر؛ و از سوی دیگر، گواهی بر بی‌سرانجامی نسل‌هایی است که نه در جنگ مرده‌اند و نه در صلح زیسته‌اند. نشانه‌های نمایه‌ای مانند «موج در موج» نیز با تداعی تلاطم و ناآرامی، حس بی‌ثباتی را به فضا تزریق می‌کنند. شاعر با چینش این نشانه‌ها در متن، نوعی گفتمان تصویری خلق می‌کند که در آن، مرگ نه پایان، بلکه آغاز یک زخم جمعی است.

از منظر گفتمان‌شناسی، شعر در تضاد با روایت‌های رسمی از جنگ قرار دارد. در حالی که گفتمان مسلط، جنگ را عرصه‌ای برای ایثار و افتخار معرفی می‌کند؛ این شعر با روایت غربت، اندوه و بی‌سرانجامی، جنگ را نه پایان یک دشمنی، بلکه آغاز فقدان و انتظار نشان می‌دهد. «چشمان حادثه، مالا مال» و «کو آن مسافر بی‌بازگشت» همگی از بازماندگانی سخن می‌گویند که میان خاطره و واقعیت گرفتار شده‌اند و در فضایی که دیگر نه کاملاً جنگ است و نه صلح، زندگی می‌کنند. به این ترتیب، این شعر سپیدنامه، همزمان نمونه بارزی از شعر مقاومت و روایتی انتقادی از پیامدهای جنگ بر مکان، حافظه و زیست جمعی است.

«آن سوتر از مرز ماندن، مردی است از بی‌قراران
او می‌کشد سایه‌اش را تنها به سوی سیاهی
می‌رفت تا چشم خود را آن چشم باران تبارش
در عمق شب سایه‌ای دید هم‌رنگ داغ سیاهش
با باد سرگشته می‌گشت آهنگ محزون مادر
مردی که افکنده بر دوش، در شهر، شولای باران
تنهاتر از روح غمگین در چشم شب‌زنده‌داران
با خاک هم‌خانه سازد با گور متروک یاران
خم‌گشته بر سنگ سردی در هیأت سوگواران
تا با زمستان بنالد بر غربت بی‌مزاران»
(سپیدنامه، ۱۳۸۷: ۲۰ و ۲۱)

شعر فوق از سپیدنامه، تصویری از مردی بی‌قرار و سوگوار ارائه می‌دهد که درگیر فضای جنگی و پسا جنگی است. او در فضایی که با مرگ، غم و غربت درآمیخته، با خاطره یاران از دست‌رفته هم‌زیستی می‌کند.

«آن سوتر از مرز ماندن» و «مردی که افکنده بر دوش، در شهر، شولای باران» نشان‌دهنده فضای زیسته و فضای جنگ است که از نگاه لوفور، با خاطرات، احساسات و تاریخ ساکنانش معنای یابد اما این فضای زیسته، دیگر همانند گذشته نیست؛ ویرانی،

جنگ و مرگ آن را تغییر داده‌اند. شاعر در تلاش است تا در این فضای دگرگون‌شده، هویت خویش را بازتعریف کند. «او می‌کشد سایه‌اش را تنها به‌سوی سیاهی» فضا، دیگر مکانی برای زندگی نیست بلکه در این روایت، به محملی برای سرگشتگی و تنهایی بدل شده‌است. «با خاک هم‌خانه سازد با گور متروک یاران» این تصویر از یک فضای تهی، متروک و گورستانی حکایت دارد. مارک اژه این مکان‌ها را «بی‌مکان» می‌نامد. جایی که خاطرات جمعی، تعلقات و زیست روزمره از بین رفته‌است و فضا به مکانی تهی و غریبه بدل شده‌است. «غربت بی‌مزاران» نیز به نبود مکان مشخص برای تدفین شهدا اشاره دارد که خود، به خلق نوعی فقدان فضایی منجر می‌شود. در نظریه دیوید هاروی، این یک بحران در تولید فضا است (ر.ک: هاروی، ۱۳۹۹: ۵۸)، جایی که نه تنها جسم‌ها، بلکه حتی حافظه آن‌ها نیز در معرض فراموشی است.

«شولای باران» نماد سنگینی بار غم و اندوه است. این استعاره به‌عنوان یک نشانه‌نمایه‌ای، رابطه‌ای مستقیم با فضای جنگ و ویرانی دارد و به تلویح، خاطرات سرد و غمگین پساجنگ را یادآوری می‌کند. «سایه‌ای دید هم‌رنگ داغ سیاهش / خم گشته بر سنگ سردی در هیأت سوگواران» در این تصویر؛ سایه، داغ، سنگ و هیأت سوگواران، نشانه‌هایی از سوگ و فقدان هستند. در نشانه‌شناسی بارت، این دال‌ها معنایی فراتر از خود دارند: داغ سیاه، دلالتی فرهنگی بر شهادت و فقدان دارد و هیأت سوگواران، اشاره به جمعی است که هنوز در سوگ قربانیان جنگ زندگی می‌کنند. بر این اساس، شعر فوق، برساختی گفتمانی از فقدان و سوگواری جمعی را ارائه می‌دهد. جنگ در این روایت، نه صرفاً یک رخداد تاریخی، بلکه عنصری است که زندگی حال را نیز تحت تأثیر قرار داده‌است.

شعر، برخلاف متون مقاومت مرکزی، به‌طور مستقیم به جغرافیای خاصی (ایلام) اشاره دارد. شاعر، برخلاف روایات رسمی از جنگ که غالباً با پیروزی و حماسه گره‌خورده‌اند، روایتی بومی از رنج، فقدان و سوگ ارائه می‌دهد که بیشتر به فضاهای حاشیه‌ای جنگ مربوط است (نواحی غرب کشور، ایلام، کردستان و خوزستان). از این رو، شعر سپیدنامه، در دل ادبیات اقلیمی مقاومت ایران قرار دارد و با رویکردی زیسته و بومی، جنگ را نه صرفاً به‌عنوان یک حماسه، بلکه به‌عنوان یک واقعیت تلخ، سوگوارانه و زخم‌خورده بازنمایی می‌کند. این شعر، میان فضای زیسته و ویرانی ناشی از جنگ در نوسان است. فضای جنگی، تنها یک مکان فیزیکی نیست بلکه یک خاطره زنده و یک زیست‌جهان اندوهبار برای بازماندگان جنگ است. از منظر نشانه‌شناسی، نمادهایی همچون سایه، تفنگ، باران و غربت، فراتر از دلالت‌های اولیه خود، «نشانه‌هایی اسطوره‌ای» (بارت، ۱۳۸۵: ۷۴) از فقدان و شهادت را در ذهن مخاطب تداعی می‌کنند.

«اسبی بدون سوار آمد؛ زخمی، رمیده، پریشان‌یال
چشمان گرم پریشانش یخ‌بسته بر در آلاچیق
ای لاله‌های رها در دشت، کو آن مسافر بی برگشت!

آه ای تفنگ یتیم آیا، او کشته‌گشته زبانه لال!
شاید که بشکفت از صحرا آوای نی‌زن بدقبال
کز انتظار سیاهش گشت چشمان حادثه مالمال»
(سپیدنامه، ۱۳۸۷: ۱۹)

شعر فوق در تقابل دو فضا حرکت می‌کند: «آلاچیق»، «آوای نی» و «لاله‌ها» نشانه‌هایی از فضایی است که زمانی آرامش داشته، و محل زندگی بوده‌است. این فضا با احساسات و خاطرات گره‌خورده‌است. «اسبی زخمی»، «تفنگ یتیم»، «حادثه» و «انتظار سیاه» نشان از تخریب و جنگ دارند و در راستای به‌تصویرکشیدن فضای جنگی در کلام شاعر حضور یافته‌اند. در نظریه لوفور، فضا محصول روابط اجتماعی است و در اینجا، فضای آرامش به واسطه جنگ به فضایی متروک و تلخ تبدیل شده‌است. «چشمان گرم پریشانش یخ‌بسته بر در آلاچیق» به فضاهای متروک و بی‌زمان اشاره دارد که در آن زندگی متوقف شده‌است. آلاچیق، که زمانی محل اجتماع و سکونت بوده، حالا به مکان انتظار تبدیل شده‌است اما نه انتظاری پویا بلکه انتظاری مرگبار و یخ‌زده. این همان فضای بی‌مکان اژه است که در آن، حس تعلّق و زندگی از بین رفته‌است. «اسبی زخمی بدون سوار» نمادی از شهادت و بازنگشتن است. این تصویر در نشانه‌شناسی پیرس^۱، یک (نشانه شمایی Iconic Sign) (اکو، ۱۳۸۹: ۱۹) محسوب می‌شود زیرا به‌طور بصری، غیاب سوار را در ذهن تداعی می‌کند. «تفنگ یتیم» به‌طور غیرمستقیم به غیاب جنگجو اشاره دارد. در نظام نشانه‌ای پیرس، این

^۱ Charles Sanders Peirce

(نشانه‌نمایه‌ای Indexical Sign) است که میان تفنگ و صاحب آن رابطه‌ی علی و معلولی برقرار می‌کند؛ یعنی تفنگی که بی‌صاحب مانده‌است، بر کشته‌شدن جنگجو دلالت دارد و یا «لاله‌های رها در دشت» در سنت شعر مقاومت ایران، نماد شهید است. رولان بارت در نظریه «مرتبه دوم دلالت»، نشان می‌دهد که چگونه نشانه‌ها فراتر از معنای اولیه‌شان، بار ایدئولوژیک و فرهنگی پیدامی‌کنند. در اینجا، لاله‌ها نه صرفاً گل بلکه بر خون شهدا دلالت دارند. دوگانه‌های جنگ و صلح، مرگ و زندگی، حضور و غیاب، که از طریق نشانه‌های «تفنگ یتیم» و «لاله‌های رها در دشت» برجسته‌شده، نوعی بازنمایی گفتمان مسلط ادبیات انقلاب اسلامی و دفاع مقدس است. این تقابل، بازتابی از آن چیزی است که لاکلاو و موفه^۱ آن را (شناور بودن دال‌ها Floating Signifiers) (یورگنسن و فیلیپس، ۱۳۸۹: ۹۳) می‌نامند؛ به این معنا که لاله می‌تواند هم استعاره‌ای از طبیعت باشد و هم تبدیل به نشانه‌ای برای شهیدان شود.

۲-۳. فضاهای جنگی و بازنمایی پایداری

شاعر، در برخی از آثارش بر شعرهایی متمرکز است که فضای عینی جنگ، ابزارها و نشانه‌های دفاع مقدس را بازنمایی کرده و گفتمان رسمی پایداری را تقویت می‌کنند. برای نمونه:

«رفتی اما از کران بی‌کران بستی به شوق
چفیهات را باد می‌رقصاند دور از چشم من
آخرین پیغام را بر بال موج انفجار
بر فراز خاکریز، آن سوی سیم خاردار»
(سپیدنامه، ۱۳۸۶: ۱۵)

این شعر با استفاده از نشانه‌های فضایی و عینی، دوگانگی‌های متعددی را به‌تصویر می‌کشد: (حضور و غیاب)؛ شهید، رفته‌است اما اثر او باقی است. (مکان و بی‌مکان)؛ خاکریز در عین آشنایی، حالا تهی از حضور است. (فضای زیسته و فضای جنگی)؛ احساسات شاعر در کنار واقعیت خشن جنگ.

با تکیه بر نظریه‌های فضا، این شعر را می‌توان نه‌تنها توصیفی از جنگ، بلکه بیانی از تجربه زیسته شهادت و بازماندگی دانست که در آن، فضا به‌مثابه یک میدان معنا، هویت و خاطره شکل می‌گیرد. در اینجا، دو فضای متضاد و مکمل در هم تنیده شده‌اند: فضای زیسته در آرای هانری لوفور و بی-فو توان «با تجربه شخصی، احساسات و خاطرات گره‌خورده‌است» (لوفور، ۱۳۹۵: ۳۴۳). «رفتن» در شعر، تنها یک کنش فیزیکی نیست بلکه کنایه از شهادت و همچنین جاودانگی در ذهن بازماندگان است. «چفیه‌ای که باد می‌رقصاند» نوعی بازنمایی فضا از طریق اشیا و نشانه‌های حسی است که برای افراد معنا و ارزش دارند. در اینجا، سیم‌خاردار فقط یک مانع فیزیکی نیست بلکه حدفاصل میان مرگ و زندگی، حضور و غیاب است. در سطح عینی، شعر یک فضای جنگی را توصیف می‌کند. عناصر نمادین مانند «موج انفجار»، «خاکریز» و «سیم‌خاردار» مؤلفه‌های عینی فضای جنگ هستند که درک حسی ما را از محیط شکل می‌دهند و تصویری از فضای ادراکی را بازنمایی خواهند کرد. هاروی^۲ تأکید دارد که «فضا نه فقط یک بستر ثابت، بلکه برساخته‌ای از روابط قدرت و مقاومت است» (هاروی، ۱۳۹۹: ۵۰). این فضا از نظر شاعر، محل ایثار و از خودگذشتگی است، درحالی‌که از نظر دشمن، صحنه نابودی و خشونت تلقی می‌شود.

مارک اژه (۱۳۸۷: ۱۸-۳۰) مفهوم «فضای بی‌مکان Non-Place» را برای فضاهایی مطرح می‌کند که با هویت، تعلق و خاطره پیوند ندارند همانند فرودگاه‌ها و ایستگاه‌ها. در این شعر، «خاکریز» و «آن سوی سیم‌خاردار»، دو گانه‌ای از فضاهای معنادار و بی‌مکان را می‌سازند؛ بدین ترتیب برای شاعر، خاکریز یعنی جایی که شهید حضور داشته‌است، خاطره دارد و با او عجین شده‌است، اما پس از

^۱ . Ernesto Laclau and Chantal Mouffe

^۲ . David Harvey

رفتن او، این مکان می‌تواند به یک «بی‌مکان» برای بازمانده تبدیل شود؛ یعنی جایی که فقدان معنا بر آن سایه‌انداخته‌است. سوچا (۱۳۹۷: ۱۰۶) مفهومی به نام «فضای سوم Thirdspace» را مطرح می‌کند که فراتر از دوگانگی‌های سنتی (فضای واقعی / تصویری) است. در این شعر، «رفتن» و «بستن پیغام بر بال موج انفجار» فراتر از یک تجربه مادی هستند و شاعر سعی می‌کند فضا را از طریق خیال و خاطره بازآفرینی کند. همچنین «چفیه‌ای که در باد می‌رقصد»، در واقع نمادی از تداوم حضور شهید در ذهن بازماندگان است و به همین دلیل، فضای جنگی را از یک صحنه صرفاً خشونت‌آمیز به یک فضای معنوی و آرمان‌خواهانه تبدیل می‌کند.

۲-۴. هویت اقلیمی و خاطرات بومی در بستر جنگ

این دسته از اشعار، شامل شعرهایی می‌شود که جنگ را با جغرافیا و هویت محلی پیوند می‌زنند و تجربه‌های اقلیمی را برجسته می‌کنند.

<p>خاطرات سیر اقیانوس را پرده خیاگران بزم خون رقص بال برنو مردان ایل دفزنان شور موج انفجار شیرمردان شب والفجرها کربلا در کوله‌پشتی‌هایشان چشمشان تا بیکران آسمان جانمازی پاره در میدان مین وز صدای سرخ آتش بارشان خاطرات مردم آواره را آشنا با رنج کوچ و سنگلاخ هم‌نوا با خلوت سبز بلوط» (سپیدنامه، ۱۳۸۷: ۴۷ و ۴۸)</p>	<p>«می‌سرایم قصه ققنوس را قصه دریانوردان جنون رویش اسطوره‌های بی‌بدیل لاله‌های باغ سیم خاردار دیدگان آشنا با زجرها شعله می‌زد نینوا از نایشان باز می‌شد با مفاتیح‌الجنان دشت بود التهای آتشین عالمی می‌هوت ماند از کارشان می‌سرایم جسم پاره پاره را مردمان سرزمین‌های فراخ مردمان در مصیبت‌ها سکوت</p>
--	---

مثنوی «می‌سرایم قصه ققنوس را» نمونه‌ای برجسته از ادبیات پایداری است که فضا را به بستری دوگانه برای بازنمایی واقعیت جنگ و خلق جهانی ذهنی و اقلیمی تبدیل می‌کند. از دیدگاه هانری لوفور، این دوگانگی در سه سطح فضا نمود می‌یابد: ۱. (فضای دریافته)؛ با تصاویری چون «لاله‌های باغ سیم خاردار» و «جانمازی پاره در میدان مین»، جغرافیای ملموس دفاع مقدس را ترسیم می‌کند که با نشانه‌های عینی جنگ مانند «موج انفجار» و «آتش‌بار» گفتمان رسمی پایداری را بازتولید می‌کند. ۲. (فضای پنداشته)؛ با نمادهای دینی چون «نینوا» و «کربلا در کوله‌پشتی‌هایشان»، ایدئولوژی شیعی و ارزش‌هایی چون ایثار و شهادت را برجسته می‌سازد که از طریق نشانه‌شناسی، دلالت‌هایی اسطوره‌ای و معنوی -مانند رستاخیز ققنوس- می‌یابند. ۳. (فضای زیسته)؛ با عناصری چون «خلوت سبز بلوط» و «خاطرات مردم آواره»، تجربه‌های جمعی مردم ایلام را در بستر جنگ و طبیعت بومی بازآفرینی می‌کند. ادوارد سوچا، این تلفیق را (فضای سوم) می‌نامد، جایی که واقعیت عینی «رقص بال برنو مردان ایل» و تخیل شاعرانه «رویش اسطوره‌های بی‌بدیل» درهم می‌آمیزند و گفتمان پایداری را از حماسه‌سرایی صرف به روایتی انسانی و محلی سوق می‌دهند. از منظر گفتمان‌کاوی، حضور نشانه‌های دینی مانند «مفاتیح‌الجنان» و «چشمشان تا بیکران آسمان»، گفتمان انقلابی را با معنویت شیعی پیوند می‌زند، اما تأکید بر «مردمان در مصیبت‌ها سکوت» و «رنج کوچ و سنگلاخ»، آن را تعدیل کرده‌است و به تجربه‌ای سوگوارانه و اقلیمی نزدیک می‌کند.

گاستون باشلار با رویکرد پدیدارشناسانه، این فضاها را حامل خاطرات و احساسات درونی می‌بیند. خوانش این شعر با گریز به مفهوم (توپوآنالیز)، موجب تحلیل اشیای آشنا و صمیمی همچون «جانماز پاره» و «کوله‌پشتی» خواهد شد که در میدان جنگ، پناهگاه‌های روانی رزمندگان هستند و از طریق نشانه‌شناسی، بر ایمان و هویت دینی دلالت دارند؛ یا «بلوط» به‌عنوان نمادی از طبیعت ایلام، فضایی صمیمی خلق می‌کند که در تقابل با ویرانی جنگ، حس تعلق و آرامش را به مردم منطقه بازمی‌گرداند و خاطرات جمعی آوارگی را زنده می‌کند. با استناد به آرای باشلار، همچنین «ققنوس» و «اسطوره‌ها» را می‌توان محصول تخیل شاعرانه دانست که فضایی ذهنی می‌سازند و جنگ را به روایتی جاودانه و معنوی تبدیل می‌کنند، چنانکه دلالت ثانویه «ققنوس» به رستاخیز و شهادت اشاره دارد. در چهارچوب ادبیات اقلیمی، این شعر با بازنمایی جغرافیای بومی از طریق واژه‌های «سنگلاخ» و «بلوط» و همچنین بازنمایی تجربه‌های زیسته از طریق ترکیب «خاطرات سیر اقیانوس»، هویت محلی ایلام را در دل مقاومت حفظ می‌کند و برخلاف گفتمان متمرکز پایداری، روایتی انسانی و بومی ارائه می‌دهد. تلفیق نظریه‌های لوفور، سوگا و باشلار نشان می‌دهد که فضا در این شعر، بستری چندلایه است: از یک سو، واقعیت عینی نبرد را با نشانه‌های نظامی و دینی بازتاب می‌دهد و از سوی دیگر، با طبیعت اقلیمی و تخیل شاعرانه، جهانی نو می‌آفریند که گفتمان پایداری را به تجربه‌ای محلی و عاطفی پیوند می‌زند.

می‌جهد از سرخی آوای من
بوی صحرای قیامت می‌دهد
ای چکاوک‌های حلق‌آویخته
خاطراتم مانده در آوارها
ای مشبک گشته از توفان تیر
خاطرات سرخ بهمن‌شیر را
از گروه عاشقان، جا مانده‌ام
عقدده‌ها راه گلو را بسته‌است
بغض تلخ خاطرات کرخه نور
هم‌سوا با ناله آوارها
غصه‌هایم باز بی‌اندازه شد
یا کنار نهر عنبر مانده است؟
در هوای شرعی بستان من
داغ دهلاویه آبم کرده‌است
ای بسیجی‌های گمنام ستیز»

(سپیدنامه، ۱۳۸۷: ۶۴-۶۷)

«خاطرات شهر خون‌پالای من
شهر بوی استقامت می‌دهد
السلام ای کوچه‌های ریخته
آی ای نی‌زارها! نی‌زارها
آی ای دیوارهای سر به زیر!
می‌سرایم قصه شمشیر را
ای شلمچه باز تنها مانده‌ام
آی سوسنگرد! روحم خسته است
مانده در حلقوم من «حرمان هور»
با هویره گریه کردم بارها
آه ای ارونند! داغم تازه شد
عشق آیا روح ما را خوانده‌است؟
امشب آرامش ندارد جان من
درد آبادان خرابم کرده‌است
آه ای اسطوره‌های خاکریز

مثنوی بالا، روایتی چندلایه از دفاع مقدس است که فضا را به‌عنوان بستری دوگانه برای بازنمایی واقعیت عینی جنگ و خلق جهانی ذهنی و اقلیمی به‌کار می‌گیرد. از دیدگاه هانری لوفور، این دوگانگی در سه سطح فضا نمود می‌یابد: ۱. (فضای دریافته)؛ با تصاویری همچون «اسطوره‌های خاکریز»، «توفان تیر» و «خاطرات سرخ بهمن‌شیر» میدان‌های نبرد خوزستان (شلمچه، سوسنگرد، هویره، ارونند) را به‌صورت ملموس ترسیم می‌کند و با نشانه‌های نظامی، گفتمان پایداری را بازتولید می‌کند که بر مقاومت و فداکاری تأکید دارد. ۲. (فضای پنداشته)؛ در اشاره‌هایی چون «بوی صحرای قیامت» و «چکاوک‌های حلق‌آویخته» برجسته می‌شود که ریشه در ایدئولوژی دینی دارد و از طریق نشانه‌شناسی، دلالت اولیه (صحرا، پرده) را به دلالت ثانویه (قیامت، شهادت) پیوند می‌زند و جنگ را به روایتی اسطوره‌ای و آخرالزمانی تبدیل می‌کند. ۳. (فضای زیسته)؛ با عناصری چون «هوای شرعی بستان»، «نهر عنبر»، و «نی‌زارها»، تجربه‌های بومی و اقلیمی مردم منطقه را در دل ویرانی جنگ بازآفرینی می‌کند. ادوارد سوگا، این تلفیق را (فضای سوم) می‌داند، جایی که واقعیت عینی «دیوارهای سرب‌زیر»، «مشبک گشته از توفان تیر» با تخیل شاعرانه «قصه شمشیر»، «آوای

سرخ» درهم می‌آمیزد و گفتمان پایداری را از حماسه‌سرایی رسمی به سوگی انسانی و محلی سوق می‌دهد. از منظر گفتمان کاوی، نشانه‌های دینی مانند «صحرای قیامت» و ارجاعات ضمنی به عاشورا -مانند «حرمان هور» که تداعی‌کننده تشنگی و رنج است - گفتمان انقلابی را با ارزش‌های مذهبی تقویت می‌کنند اما تأکید بر «بغض تلخ خاطرات کرخه نور» و «غصه‌های بی‌اندازه»، آن را به تجربه‌های شخصی و اقلیمی تعدیل می‌کند که رنج و آوارگی مردم را در اولویت قرار می‌دهد.

گاستون باشلار با رویکرد پدیدارشناسانه، این فضاها را حامل خاطرات و احساسات درونی می‌بیند و با (توپوآنالیز)، مکان‌های صمیمی همچون «کوچه‌های ریخته» و «نی‌زارها» را تحلیل می‌کند که در میانه ویرانی، پناهگاه‌های عاطفی شاعر و مردم هستند و بر هویت بومی دلالت دارند؛ یا «نی‌زارها» که نه تنها بخشی از طبیعت خوزستان هستند، با صدای ناله و سکوت، حامل سوگ جمعی‌اند. همچنین با استناد به دیدگاه باشلار، می‌توان «خاطرات مانده در آوارها» و «داغ دهلاویه» را فضاهایی زیسته پنداشت که در تجربه‌های شخصی ریشه دارند و جنگ را به‌عنوان زخمی ماندگار بر روان انسان بازنمایی می‌کنند. تخیل شاعرانه در «قصه شمشیر» و «اسطوره‌های خاکریز»، فضایی ذهنی خلق می‌کند که باشلار آن را محصول ذهن خلاق می‌بیند و از طریق نشانه‌شناسی، «شمشیر» بر مبارزه و شهادت دلالت دارد و گفتمان پایداری را به روایتی اساطیری ارتقا می‌دهد. در چهارچوب ادبیات اقلیمی، این شعر با بازنمایی جغرافیای خوزستان (همچون هویزه، بستان و اروند) و عناصر طبیعی (همچون شرجی و نهر عنبر)، هویت محلی را در دل مقاومت حفظ می‌کند و برخلاف گفتمان متمرکز پایداری، رنج و سکوت مردم را برجسته می‌سازد. تلفیق نظریه‌های لوفور، سوگا، و باشلار نشان می‌دهد که فضا در این شعر، بستری پویاست: از یک سو، واقعیت جنگ را با نشانه‌های نظامی و دینی (همچون خاکریز و قیامت) بازتاب می‌دهد و از سوی دیگر، با طبیعت اقلیمی و تخیل (همچون نی‌زارها و آوای سرخ)، جهانی عاطفی و بومی می‌آفریند که گفتمان پایداری را به تجربه‌ای محلی و انسانی پیوند می‌زند.

۳- نتیجه‌گیری

تحلیل اشعار بهروز سپیدنامه در مجموعه «از زمین باران» از منظر نظریه‌های فضایی لوفور، سوگا و باشلار نشان می‌دهد که فضا در این آثار، فراتر از یک بستر جغرافیایی ایستا، به‌عنوان پدیده‌ای دیالکتیکی و چندوجهی عمل می‌کند که واقعیت عینی جنگ و تخیل شاعرانه را درهم می‌آمیزد. نظریه تولید فضای لوفور آشکار می‌سازد که «فضای دریافته» با بازنمایی میدان‌های نبرد و نشانه‌های نظامی، گفتمان رسمی پایداری را تثبیت می‌کند؛ «فضای پنداشته» از طریق نمادهای دینی و اسطوره‌ای، جنگ را به روایتی معنوی و ایدئولوژیک ارتقا می‌دهد؛ «فضای زیسته» نیز با احضار طبیعت اقلیمی ایلام و خوزستان و خاطرات جمعی، تجربه‌های بومی را در دل مقاومت بازتولید می‌کند. سوگا این تعامل را در «فضای سوم» صورت‌بندی می‌کند، جایی که تقابل‌های سنتی (واقعی / ذهنی) درهم می‌شکنند و فضایی نو پدید می‌آید که هم رنج جنگ و هم هویت محلی را در خود جای می‌دهد. باشلار نیز با تأکید بر فضاهای صمیمی و تخیل، این اشعار را بستری برای بازآفرینی روان‌شناختی و عاطفی می‌داند که در آن، اشیا (همچون جانماز و چفیه) و طبیعت (همچون بلوط و نی‌زار) به پناهگاه‌هایی برای سوگ و تعلق تبدیل می‌شوند. تحلیل نشانه‌شناختی و گفتمان‌کاوانه نشان می‌دهد که این اشعار، ضمن بازتولید گفتمان پایداری با نشانه‌های دینی و نظامی، با برجسته‌سازی رنج و سکوت مردم، آن را به روایتی اقلیمی و انسانی تعدیل می‌کنند. تحلیل اشعار مجموعه شعر «از زمین باران» بهروز سپیدنامه از منظر سه‌گانه فضایی سوگا نشان داد که این اشعار از یک سو روایتگر واقعیت‌های عینی جنگ هستند و از سوی دیگر، از طریق زبان استعاره‌ای و تصویرسازی ذهنی، یک فضای اجتماعی گسترده نیز خلق می‌کنند. فضای فیزیکی در این اشعار به شکلی دقیق و ملموس توصیف شده‌است و خواننده را به محیط جنگی می‌برد. فضای ذهنی از طریق استفاده از استعاره‌ها و نشانه‌های ادبی، جنگ را به فراتر از یک رخداد تاریخی می‌برد و آن را به یک مفهوم اسطوره‌ای و ارزشی تبدیل می‌کند. در نهایت، فضای اجتماعی که در پیوند این دو فضا شکل می‌گیرد، بستری برای بازتولید گفتمان انقلاب اسلامی و مقاومت ایجاد می‌کند. بدین ترتیب، پژوهش حاضر، آشکار ساخت که اشعار سپیدنامه نه تنها بازتاب‌دهنده تاریخ و ایدئولوژی دفاع مقدس هستند بلکه از طریق کارکرد دوگانه فضا؛ هویت بومی و تجربه‌های زیسته را در تعامل

با گفتمان مقاومت بازتعریف می‌کنند و به غنای میان‌رشته‌ای ادبیات پایداری و اقلیمی می‌افزایند. این مطالعه بر ضرورت رویکردهای نظری چندجانبه در تحلیل ادبیات معاصر تأکید دارد و زمینه پژوهش‌های آتی را در پیوند فضا، هویت و مقاومت گسترش می‌دهد.

فهرست منابع

الف. منابع فارسی

- افروغ، عماد. (۱۳۷۴). «فلسفی‌اندیشی فضایی». *فصلنامه تحقیقات جغرافیایی*. شماره ۳۹. صص ۲۴-۴۴.
- اکو، امبرتو. (۱۳۸۹). *نشانه‌شناسی*. ترجمه پیروز ایزدی. تهران: ثالث.
- اژه، مارک. (۱۳۸۷). *نا مکان‌ها*. ترجمه منوچهر فرهمند. تهران: انتشارات دفتر پژوهش‌های فرهنگی.
- بارت، رولان. (۱۳۸۵). *اسطوره، امروز (گزیده‌ای از مجموعه مقالات اسطوره‌شناسی)*. ترجمه شیرین‌دخت دقیقیان. تهران: نشر مرکز.
- باشلار، گاستون. (۱۴۰۱). *بوطیقای فضا*. ترجمه مریم کمالی. تهران: روشنگران و مطالعات زنان.
- پارسا، سید احمد و رحیمی، منصور. (۱۴۰۰). «کارکرد مراقبتی - تنبیهی فضای زندان در زندان سروده‌های احمد شاملو؛ خوانشی گفتمانی و جامعه‌شناختی». *شعرپژوهی*. سال ۲۹. شماره ۹۱. صص ۳۷-۵۹.
- توان، بی‌فو. (۱۳۹۶). *فضا و مکان، دیدگاهی تجربی*. ترجمه رسول سلیمانی و محسن سلیمانی. تهران: پرهام نقش.
- جوان، جعفر؛ دلیل، سعید و سلمان‌مقدم، محمد. (۱۳۹۲). «دیالکتیک فضا از منظر لوفور». *مطالعات جغرافیایی مناطق خشک*، سال سوم، شماره ۱۲، صص ۱-۱۷.
- حاتمی‌نژاد، حجت. (۱۳۹۹). «واکاوی مفهوم فلسفی فضا و فضا‌مندی شهرها از منظر لوفور». *مطالعات طراحی شهری و پژوهش‌های شهری*، سال سوم، شماره ۲ (پیاپی ۱۱)، صص ۱-۲۲.
- رجبی، عرفان و سخنور، جلال. (۱۳۹۷). «تکنیک‌های ادبی و ضرب‌آهنگ‌های زندگی روزمره به‌مثابه کردارهای تولید فضا در رمان (صفر کی) اثر دان دلپلو». *نقد زبان و ادبیات خارجی*، دوره ۱۵، شماره ۲۱، صص ۱۷۹-۱۹۸.
- سپیدنامه، بهروز. (۱۳۸۷). *از زمین باران*. ایلام: بنیاد حفظ آثار و نشر ارزش‌های دفاع مقدس.
- سوجا، ادوارد. (۱۳۹۷). *پسا کلان‌شهر*. ترجمه نرگس خالصی‌مقدم. تهران: علمی و فرهنگی.
- شبعه، اسماعیل؛ بهزادفر، مصطفی و نامداریان، احمدعلی. (۱۳۹۶). «تدوین چهارچوب نظری منظر شهری به کمک نظریه تولید فضا و نیروهای مؤثر بر منظر شهری». *مطالعات شهری*. دوره ۶، شماره ۲۴، صص ۸۱-۹۴.
- طاهری، زهرا. (۱۳۹۶). «خانه پدری و پسا‌فضا در خانه شن و مه». *نقد زبان و ادبیات خارجی*، دوره ۱۴، شماره ۱۹، صص ۲۳۳-۲۵۷.
- عاملی، سعیدرضا. (۱۳۸۲). «دو جهانی شدن و آینده جهان». *کتاب ماه علوم اجتماعی*. شماره ۶۹ و ۷۰. صص ۱۵-۲۸.
- عبدی، صلاح‌الدین؛ نظری‌منظم، هادی و گلزار، ابوذر. (۱۳۹۳). «بازتاب عنصر مکان در ادبیات زندان مطالعه موردی پژوهانه: (ورق‌پاره‌های زندان) بزرگ علوی و (یومیات الواحات) صنع‌الله ابراهیم». *کاوش‌نامه ادبیات تطبیقی*، سال چهارم، شماره ۱۴، صص ۲۵-۴۳.
- فروزنده، محمدرضا و منصوری، سید امیر. (۱۳۹۸). «تأملی بر مکان‌مندی صورت‌بندی اجتماعی در فضای شهری بر مبنای «جامعه‌شناسی فضا» گنورگ زیمل؛ مطالعه موردی: خیابان انقلاب (حدفاصل میدان انقلاب تا چهارراه ولیعصر)». *باغ نظر*. سال شانزدهم، شماره ۷۳، صص ۶۵-۷۶.
- فوکو، میشل. (۱۳۷۸). *مراقبت و تنبیه*. مترجمان: نیکو سرخوش و افشین جهان‌دیده، تهران: نی.
- لوفور، هانری. (۱۳۹۵). *تولید فضا*. ترجمه محمود عبدالله‌زاده. تهران: مرکز مطالعات و برنامه‌ریزی شهر تهران.
- موسوی‌نیا، سید رحیم. (۱۳۹۶). «فضای روایت از شخصیت‌پردازی تا درک خواننده؛ نگاهی به نظریه‌های ساختارگرایان و پسا‌ساختارگرایان». *نقد زبان و ادبیات خارجی*. دوره ۱۴، شماره ۱۹، صص ۲۹۷-۳۱۶.
- هاروی، دیوید. (۱۳۹۹). *فضاهای امید*. ترجمه علیرضا جباری (آذرنگ). تهران: افکار.
- یورگنسن، ماریان و فیلیپس، لوئیز. (۱۳۸۹). *نظریه و روش در تحلیل گفتمان*. ترجمه هادی جلیلی. تهران: نی.

ب. منابع لاتین

- Bachelard, Gaston. (2014). *The poetics of space*. Translated by Maria Jolas. New York: Penguin Books
- Lefebvre, Henri. (1991). *The Production of Space*. Wiley-Blackwell.
- Soja, Edward. (1996). *Thirdspace: Journeys to Los Angeles and Other Real-and-Imagined Places*. Blackwell Publishers.

References [In Persian]

A) Books

- Augé, Marc. (2008). *Non-Places*. Translated by Manouchehr Farahmand. Tehran: Office of Cultural Research Publications.
- Barthes, Roland. (2006). *Mythologies (Selected Essays)*. Translated by Shirindokht Daghighian. Tehran: Nashr-e Markaz.
- Bachelard, Gaston. (2022). *The Poetics of Space*. Translated by Maryam Kamali. Tehran: Roshangaran and Women's Studies.
- Eco, Umberto. (2010). *Semiotics*. Translated by Pirouz Izadi. Tehran: Sales Publications.
- Foucault, Michel. (1999). *Discipline and Punish*. Translated by Nikoo Sarkhosh and Afshin Jahandideh. Tehran: Ney Publishing.
- Jørgensen, Marianne; Phillips, Louise. (2010). *Discourse Analysis: Theory and Method*. Translated by Hadi Jalili. Tehran: Ney Publishing.
- Harvey, David. (2020). *Spaces of Hope*. Translated by Alireza Jabbari (Azarang). Tehran: Afkar.
- Lefebvre, Henri. (2016). *The Production of Space*. Translated by Mahmoud Abdollahzadeh. Tehran: Center for Urban Studies and Planning.
- Sepidnameh, Behrouz. (2008). *From Rain from the Earth*. Ilam: Foundation for Preservation of Works and Publication of Sacred Defense Values.
- Soja, Edward. (2018). *Postmetropolis*. Translated by Narges Khalesi-Moghaddam. Tehran: Elmi va Farhangi.
- Tuan, Yi-Fu. (2017). *Space and Place: The Perspective of Experience*. Translated by Rasoul Soleimani and Mohsen Soleimani. Tehran: Parham-e Naghsh.

B) Articles

- Afroogh, Emad. (1995). *Philosophical Reflections on Space*. *Geographical Research Quarterly*, No. 39, pp. 24–54.
- Ameli, Saeid Reza. (2003). *Dual Globalization and the Future of the World*. *Social Sciences Monthly*, (69-70), 15-28.
- Abdi, Salahuddin; Nazari Monazzam, Hadi; Golzar, Abuzar. (2014). *Reflection of the Element of Place in Prison Literature: A Case Study of Prison Papers by Bozorg Alavi and The Oasis Diaries by Sonallah Ibrahim*. *Research in Comparative Literature*, 4(14), 25-43.
- Forouzandeh, Mohammadreza; Mansouri, Seyed Amir. (2019). *A Reflection on The Placiality of Social Formations in Urban Spaces Based on Georg Simmel's "Sociology of Space" A Case Study of Enqelab Street (between Vali-asr Intersection and Enqelab Square) In Tehran*. *Bagh-e Nazar*, 16(73), 65-76.
- Hataminezhad, Hojat. (2020). *Exploring the Philosophical Concept of Space and Urban Spatiality from Lefebvre's Perspective*. *Urban Design Studies and Urban Research*, 3(2), 1-22.
- Rajabi, Erfan; Sokhanvar, Jalal. (2018). *Literary Techniques and Rhythms of Everyday Life as Acts of Space Production in Don DeLillo's Zero K*. *Critical Language and Literary Studies*, 15(21), 179-198.
- Javan, Jafar; Dalil, Saeed; Salmanimoghaddam, Mohammad. (2013). *The Dialectics of Space from Lefebvre's Perspective*. *Geographical Studies of Arid Regions*, 3(12), 1-17.

- Mousavinia, Seyed Rahim. (2017). Narrative Space from Characterization to Reader Perception: A Look at Structuralist and Post-Structuralist Theories. *Critical Language and Literary Studies*, 14(19), 297-316.
- Parsa, Seyed Ahmad; Rahimi, Mansour. (2021). The Care-Punishment Function of Prison Space in Ahmad Shamlou's Prison Poems: A Discursive and Sociological Reading. *Poetry Studies*, 29(91), 37-59.
- Shie, Esmail; Behzadfar, Mostafa; Namdarian, Ahmadali. (2017). Formulating a Theoretical Framework for Urban Landscape Using the Theory of Space Production and Influential Forces on Urban Landscape. *Urban Studies*, 6(24), 81-94.
- Taheri, Zahra. (2017). Fatherland and Postspace in Andre Dubus III's *The House of Sand and Fog*. *Critical Language and Literary Studies*, 14(19), 233-257.